Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 47
Warszawa 2023

Article No. 2857
DOI: 10.11649/abs.2857
Citation: Waniakowa, J. (2023). Litewskie pochodzenie jednej z polskich gwarowych nazw wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare* L.). *Acta Baltico-Slavica*, *47*, Article 2857. https://doi.org/10.11649/abs.2857

Jadwiga Waniakowa
Uniwersytet Jagielloński
Kraków
jadwiga.waniakowa@uj.edu.pl
https://orcid.org/0000-0002-1651-1572

Litewskie pochodzenie jednej z polskich gwarowych nazw wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare* L.)

Celem niniejszego tekstu jest próba ustalenia etymologii jednej z polskich gwarowych nazw wrotyczu. Omawiana nazwa występuje na Suwalszczyźnie, terenie pogranicznym, na którym dochodziło i dochodzi do kontaktów języka polskiego i litewskiego, a co więcej, gwar polskich i litewskich. Poniższe rozważania wpisują się zatem w szeroko rozumianą problematykę pogranicza bałtycko-słowiańskiego w aspekcie językowym.

Jak ogólnie wiadomo, ustalenie etymologii danego wyrazu obejmuje nie tylko rekonstrukcję pierwotnej formy, ale też określenie pierwotnego znaczenia bądź motywacji semantycznej. Zasada ta odnosi się także do ustalania pochodzenia nazw roślin. To, że wszystkie nazwy roślin są motywowane bezpośrednio lub niebezpośrednio (zwykle poprzez metafory) ich właściwościami, jest oczywiste z punktu widzenia etymologii, bo każda cecha rośliny może być podstawą motywacyjną do utworzenia nazwy. Jednak w niektórych przypadkach motywację tę dostrzec można dopiero po poddaniu tych leksemów głębszej analizie, ponieważ z biegiem czasu – wskutek na przykład zmian fonetycznych i morfologicznych – bywa, że zaciera się pierwotne znaczenie nazwy. Dlatego też często potrzebna jest dokładna analiza etymologiczna.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

Własności roślin, które są podstawą motywacji ich nazw, są w procesie nominacji – w określonej sytuacji, miejscu i czasie – najważniejsze dla kogoś, kto te nazwy nadaje. Ponieważ każdy gatunek ma wiele cech, które można uznać za bardzo charakterystyczne, istnieje w każdym języku i w jego gwarach wiele nazw odnoszących się do tego samego gatunku. Badacze nazw roślin już dawno temu określili kryteria ich semantycznego podziału. Biorąc je pod uwagę, do ustalenia motywacji semantycznej nazw przyjmuje się następujące ogólne mechanizmy motywacyjne: wygląd rośliny (kształt, budowa, kolor kwiatów itd.), miejsce jej występowania (łąki, lasy, błota, drogi itd.), właściwości rośliny (lecznicze, magiczne, też zapach, własności wegetatywne itd.), przeznaczenie (np. na paszę) oraz inne specyficzne dla danego rodzaju czy gatunku motywacje (jak na przykład suponowane pochodzenie rośliny) (por. Pawłowski, 1974, ss. 163–169; Tokarski, 1993, ss. 340–341; Wierzbicka, 2002, s. 552). Każdy z tych czynników może być podstawą motywacyjną danej nazwy; innymi słowy, niemal zawsze ludowa nazwa rośliny jest motywowana którąś z jej cech. Przy tym każda z wymienionych wyżej ogólnych motywacji rozkłada się na szereg motywacji szczegółowych – w zależności nie tylko od specyficznych własności danego gatunku, ale także od tego – co bardzo istotne – gdzie, w jakim czasie i w jakiej sytuacji następuje proces nominacji (por. np. Dębowiak & Waniakowa, 2019, ss. 173–200; Waniakowa, 2012, ss. 67–68, 2022, ss. 251–252). Mając to wszystko na uwadze, przy rozpatrywaniu od strony etymologicznej polskich nazw gwarowych wrotyczu pospolitego, *Tanacetum vulgare* L., należy dokładnie przyjrzeć się cechom tej rośliny.

Wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L., jest popularną w Polsce byliną z rodziny astrowatych (*Asteraceae*), która dochodzi do półtora metra wysokości. Ma sztywne i twarde, czterokanciaste w przekroju łodygi. Zwykle rośnie w dużych kępach, najczęściej na miedzach i przy drogach. Kwiaty wrotyczu są żółte, zebrane w niewielkie, ale bardzo liczne, spłaszczone koszyczki, które tworzą na szczycie łodyg baldachokształtne gęste kwiatostany (por. Podbielkowski & Sudnik-Wójcikowska, 2003, s. 522; PZZ, 1956, s. 211). Roślina słynie z własności leczniczych (używana jest między innymi przeciw robakom i w chorobach skórnych, a także przy stłuczeniach, obrzękach i czyrakach) i kosmetycznych. Jednak użyta wewnętrznie w większych dawkach – ze względu na zawartość tujonu – jest trująca. Ponadto w dawnej kulturze ludowej była uważana za magiczną (por. KLS, 1934, s. 329; Spólnik, 1990, s. 73; Waniakowa, 2012, s. 149). Jej intensywny zapach skutecznie odstrasza owady. Liczne właściwości gatunku (wygląd, zapach, zastosowanie, własności lecznicze i przypisywane właściwości magiczne) stały się motywacją dużej liczby jego nazw gwarowych w języku polskim.

Część z tych nazw jest rodzima, jak na przykład najbardziej znana nazwa *wrotycz* i gwarowe formy pokrewne – wszystkie motywowane przypisywanymi roślinie przez Słowian właściwościami magicznymi (por. Waniakowa, 2022, ss. 252–256). Rodzime

są też na przykład takie nazwy, jak *guziczki*, forma używana w powiecie krośnieńskim (Kurek, 2004), która jest motywowana wyglądem kwiatów przypominających kształtem małe guziki. Jest to nazwa, która ma liczne odpowiedniki semantyczne nie tylko w językach słowiańskich (jak np. czes. gw. *knoflíčky*; Rystonová, 2007), ale też na przykład w niemieckim (por. niem. gw. *Knopfblume*; Marzell, 1943–1958/2000, t. 4, szp. 586) czy angielskim (por. ang. pot. *golden buttons*). Podobnie rodzima, a w każdym razie słowiańska, jest nazwa *glistnik* (*hliśnik*) używana w okolicach Międzyrzeca Podlaskiego i na wschodnim Polesiu (Rośliny, 2016, s. 491), która pochodzi od zastosowania tego gatunku rośliny przeciw robakom układu pokarmowego, czyli glistom. Nazwa ta również ma liczne odpowiedniki w innych językach, tak słowiańskich (np. czes. gw. *hlístečna zelina*; Rystonová, 2007), jak i niesłowiańskich (np. niem. gw. *Wurmkraut*; Marzell, 1943–1958/2000, t. 4, szp. 589).

Nazwy rodzime są na ogół przejrzyste słowotwórczo i nie nastręczają trudności w analizie etymologicznej, nie jest to jednak regułą. Należy bowiem podkreślić, że nie wszystkie motywacje gwarowych nazw wrotyczu są łatwe do rozszyfrowania. Część z nich to nazwy jednostkowe, dla których trudno znaleźć konkretną i jedyną przyczynę nominacji, nie mówiąc już o paralelach semantycznych, które są tak ważne dla wiarygodności rekonstrukcji znaczenia nazw. Te trudności są związane z pewnymi cechami rośliny, które nie rzucają się w oczy, nie są charakterystyczne wyłącznie dla wrotyczu.

Część nazw wrotyczu stanowią zapożyczenia, gdzie ustalenie etymologii jest dużo bardziej skomplikowane. Zapożyczeniem jest na przykład *cytwar* (*cyntwar, cytwer, cytwor*), notowana w okolicach Wysokiego Mazowieckiego, na Suwalszczyźnie i Podlasiu, a także w powiecie słupskim (Pastusiak, 2007; SGP, 1979–dziś[1]; Zdancewicz, 1968). Analogiczne formy występują w języku czeskim, słowackim i białoruskim, por. czes. gw. *cicvár* (Kosík, 1941), *cicvár divoký* (Rystonová, 2007), słow. *cicvar* (Buffa, 1972), brus. gw. *цытвар* (Pastusiak, 2007). Polskie formy gwarowe kontynuują postać *cytwar*, notowaną już w staropolszczyźnie (SStp., 1953–2002, s.v.), która oznaczała wówczas dwa gatunki: 1) ‘ostryż cytwarowy, *Curcuma Zedoaria* Rosc.’, 2) *płony cytwar* ‘przestęp biały, *Bryonia alba* L.’. Później występuje ona w źródłach tylko w pierwszym znaczeniu np. u Falimirza (Falimirz, 1534), Siennika (Siennik, 1564), por. też SP XVI (b.d., s.v.). W tymże znaczeniu ‘ostryż cytwarowy, *Curcuma Zedoaria* Rosc.’ notowana jest u Knapiusza (TPLG, 1621–1632), Trotza (Trotz, 1764) i Lindego SJP (Linde SJP, 1994–1995) (por. też ESJP XVII–XVIII, b.d., s.v.), przy czym u Lindego pojawia się też znaczenie ‘kaempferia, rodzaj z rodziny imbirowatych’. Takie znaczenie *cytwaru*, czyli ‘kaempferia’, poświadcza także w XVIII wieku Jan Krzysztof Kluk (1786–1788/1985, t. 2, s. 67). W SWil (1861) nazwa *cytwar*

[1] W SGP (1979–dziś) *cytwar* ma, oprócz wrotyczu pospolitego, *Tanecetum vulgare* L., także inne znaczenia, m.in. ‘bylica cytwarowa, *Artemisia cina* O. Berg.’.

ma trzy znaczenia: 1) 'ostryż cytwarowy, *Curcuma Zedoaria* Rosc., zwany też kurkumą plamistą', 2) 'imbir cytwarowy, *Zingiber zerumbet* (L.) Sm.', 3) 'bylica żydowska, *Artemisia iudaica* L.'[2]. W SW (1900–1927) *cytwar* (z formami gwarowymi *cytwor* i *cyntwar*) ma również kilka znaczeń: 1) apteczne 'zasuszone pączki kwiatowe roślin z rodzaju bylicy (*Artemisia*)', 2) 'kaempferia, rodzaj z rodziny imbirowatych' (z Azji południowo-wschodniej), 3) 'imbir cytwarowy, *Zingiber zerumbet* (L.) Sm.', 4) 'ostryż cytwarowy, *Curcuma Zedoaria* Rosc.', 5) 'bylica cytwarowa, *Artemisia cinae* O. Berg.'[3]. Natomiast Doroszewski SJP (1958–1969) s.v. podaje jedynie znaczenie 'wysuszone kwiatostany rośliny azjatyckiej *Artemisia cina*, zawierające santoninę, używane jako lekarstwo przeciw robakom jelitowym'; innymi słowy, chodzi o bylicę cytwarową. Jak widać, żadne ze znaczeń w słownikach języka polskiego nie odnosi się do wrotyczu pospolitego, *Tanacetum vulgare* L. Odpowiedź na pytanie, dlaczego nazwa *cytwar* zaczęła oznaczać w części polskich gwar polskich wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L., przynosi SGP (1979–dziś) s.v. *cytwar*. Mianowicie odwaru wrotyczu używano, „podobnie jak cytwaru właściwego", przeciw robakom u dzieci. Tenże „cytwar właściwy" to niechybnie wspomniana już 'bylica cytwarowa, *Artemisia cina* O. Berg.'. Rzeczywiście bowiem bylica cytwarowa była znanym środkiem przeciw robakom. Potwierdza to m.in. Marzell (1943–1958/2000, t. 1, szp. 427). Sama nazwa *cytwar* jest zaś pożyczką z niemieckiego, a ściślej stpol. *cytwar* pochodzi z śrwn. *zitwar*, które kontynuuje stwn. *zituwar*, zapożyczone z śrłac. *zedoaruium*, które z kolei zostało wzięte z arab. *zadwār* 'korzeń ostryżu cytwarowego, *Curcuma Zedoaria* Rosc.', przejętego z pers. *zādwār* w tym samym znaczeniu (por. Pfeifer, 1993, s.v. *Zitwer*)[4], zob. też: Zdancewicz (1968, s. 327), Brückner SEJP (1974, s.v. *cytwar*), Vasmer ES (1964–1973, s.v. *цытвар*), Bańkowski ESJP (2000, s.v. *cytwar*). Derywatem od nazwy *cytwar* jest forma *cytwarnik*, notowana na Suwalszczyźnie i Podlasiu (Pastusiak, 2007; Zdancewicz, 1968)[5], która również odnosi się do wrotyczu pospolitego, *Tanacetum vulgare* L. Warto też dodać, że jedną z gwarowych litewskich nazw wrotyczu (na tej samej zasadzie) jest forma *citvaras*, która ma to samo pochodzenie[6].

Zapożyczeniem jest także inna nazwa wrotyczu pospolitego w gwarach polskich, mianowicie *czyżma*, która jest właściwym tematem niniejszego tekstu. Występuje ona na Suwalszczyźnie w formach *čyžma*, *cižma*, *cyzma*, *cizma* i *ciźma* (SGP, 1979–dziś, s.v. *czyżma*; Pastusiak, 2007; Rośliny, 2016, s. 491; SSSL Zioła, 2019;

---

[2] Ten gatunek bylicy naturalnie występuje w Algierii, Arabii Saudyjskiej, Libii, Egipcie, Izraelu i Czadzie.

[3] Stosuję współczesne naukowe nazwy gatunkowe.

[4] Na potwierdzenie tej tezy warto dodać, że zarówno w historii, jak i w gwarach języka niemieckiego jako określenia ostryżu cytwarowego, *Curcuma Zedoaria* Rosc., występują prawie wyłącznie różne warianty niem. *Zitwer* (por. Marzell, 1943–1958/2000, t. 1, szp. 1269).

[5] Forma *cytwarnik* nie występuje w SGP (1979–dziś).

[6] Zob. https://www.gyvenk-sveikiau.lt/paprastoji-bitkresle (*Paprastoji bitkrėslė*, b.d.). Przy czym LKŽ (b.d.) podaje formę *cìtvaras* jedynie w znaczeniu bylicy cytwarowej.

Zdancewicz, 1968). Nazwą tą zajmowano się już co najmniej dwukrotnie. Jako pierwszy zrobił to Tadeusz Zdancewicz (1968), następnie Jadwiga Waniakowa (2012, ss. 152–153), która najpierw powołuje się na poprzednika, by następnie przedstawić ewentualne motywacje semantyczne nazwy, por.:

> Nazwa według Tadeusza Zdancewicza (Zdancewicz, 1968, ss. 320, 329) jest późnym lituanizmem* [*Sam wyraz *ciżma* jest w języku polskim pożyczką z węgierskiego *csizma* 'buty z cholewami, długie buty' (Boryś SEJP, 2005, s.v.), pochodzi zaś z języka tureckiego (por. Stachowski, 2007, s. 76)]. Ze szczegółowych badań autora wynika, że gwarowe litewskie wyrazy *čižmà* (fem.), *čyžma* (masc.), *čižmaras* (masc.) i inne (por. LKŽ II, 1941–2002, s. 131) – prócz głównego znaczenia 'pończocha męska, trzewik' mają znaczenie '*Tanacetum vulgare* L.'. W języku litewskim uważane są one za slawizmy, przy czym T. Zdancewicz (1968, ss. 320–321) udowadnia, że znaczenie botaniczne dostało się do gwar polskich z gwar litewskich, o czym świadczy zasięg geograficzny nazwy w gwarach polskich (tylko w sąsiedztwie gwar litewskich). Można się zastanawiać, na jakiej zasadzie wrotycz otrzymał nazwę *ciżma*, pierwotnie 'but z miękkiej skóry, trzewik'. Możliwe są dwa wyjaśnienia. Pierwsze wskazywałoby na skojarzenie żółtych, drobnych, charakterystycznych, miękkich w dotyku, przypominających wypukłe guziki kwiatów wrotyczu (por. PZZ, 1956, s. 211) z trzewikami z miękkiej skóry, drugie zaś (chyba mniej prawdopodobne) – ze względu na wielość koszyczków kwiatowych rośliny zebranych w gęste baldachowate kwiatostany (por. PZZ, 1956, s. 211) – wskazywałoby na nawiązanie do rzeczownika *ciżba* 'tłum, ścisk' (< *ciżdżba* < *ciszczba*), od *ciskać* z sufiksem *–ba* (< *-*ьb-a*) (Boryś SEJP, 2005, s.v. *ciżba*) w formie *ciżma* (z przejściem *b* > *m*** [**Co do przejścia *b* > *m*, por. brus. gw. *цижма* 'ścisk z powodu wielkiej ilości (np. ludzi)' (Nosovič SBN, 1870, s. 689)]. Na taką możliwość mogłoby wskazywać lit. *čyžma* 'przymusowa praca, pańszczyzna' (LKŽ II, 1941–2002, s. 131), por. pol. gw. *tłoka* 'zbiorowa, wspólna praca w jednym gospodarstwie' (kart. SGP, b.d.) (Waniakowa, 2012, ss. 152–153; zmieniono format odnośników zgodnie ze stosowanym w artykule).

Po pierwsze, należy zauważyć, że autorka za podstawową uznaje formę *ciżma*, podczas gdy w SGP występuje hasło *czyżma* z formami *ciżma* i *cizma* (por. SGP, 1979–dziś, s.v.). Takie podejście J. Waniakowej (Waniakowa, 2012, ss. 152–153), jak się okaże – nietrafne – jest przyczyną wysnucia przez nią dwóch możliwych motywacji nazwy wrotyczu, które niekoniecznie odpowiadają rzeczywistości (skojarzenie z *ciżmą* – butem z miękkiej skóry lub z *ciżbą* – tłumem[7]). Po drugie, pomysły te nie bardzo dają się pogodzić z poglądem Zdancewicza, który uważa tę nazwę wrotyczu za późny lituanizm, a litewskie gwarowe *čižmà* w znaczeniu 'pończocha męska' za slawizm (por. Zdancewicz, 1968, ss. 320, 329). Formę tę, w tymże znaczeniu

[7] W związku z pol. *ciżba* 'tłum, ścisk' należałoby wskazać słowiańskie odpowiedniki z sufiksem *-*ьma*, jak np. bułgarskie i serbskie *тишма*, chorw. *tišma* i brus. *цiжма*. Szczegółowo zajmuje się nimi Jerzy Rusek (por. Русек, 2003, ss. 40–52), który bada ich historię, rozwój formalny i rozprzestrzenienie w każdym z języków oraz etymologię. Konkluduje przy tym, że formacja słowotwórcza **tisk-ьm-a* była starsza od synonimu **tisk-ьb-a* (> pol. *ciżba*).

(‘vyriška kojinė’), uznaje za polonizm w swoim słowniku Rolandas Kregždys (2016, s.v. *čižmà*), idąc zresztą za wcześniejszą opinią LKŽ (b.d.; por. niżej).

Wydaje się, że podstawowym błędem w objaśnieniu etymologii nazwy wrotyczu jest traktowanie na równi litewskich gwarowych form *čižmà* (fem.) ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’ i *čižmà* (fem.) ‘męska pończocha’ oraz założenie ich wspólnego pochodzenia. Rzeczywiście na pierwszy rzut oka sprawiają one wrażenie jednego wyrazu o dwóch znaczeniach, gdy tymczasem są to dwa różne leksemy, jak wskazuje LKŽ (b.d., s.v.): 1. *čižmà* i 2. *čižmà*. Można zatem wstępnie przypuścić, że mimo tożsamej formy są one różnego pochodzenia. I rzeczywiście, już LKŽ (b.d.) podaje, że *čižmà* ‘męska pończocha’ jest zapożyczeniem z polskiego[8], podczas gdy *čižmà* ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’ stanowi prawdopodobnie wyraz rodzimy[9]. Pośrednio świadczą o tym dwa inne wyrazy o niewątpliwie tym samym rdzeniu i tym samym znaczeniu ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’. Są to: *čižmaras* masc. i *čỹžmas* masc. Wyraz *čižmà* fem. w znaczeniu botanicznym jest poświadczony w zielniku Matulionisa, który w istocie jest wielojęzycznym słownikiem roślin na Litwie (por. Matulionis, 1906–1907, t. 2, ss. 57, 67) i w litewskim słowniku botanicznym (por. LBŽ, 1938), czyli od początku XX wieku, por. LKŽ (b.d., s.v.). Notowany jest także w litewskich dialektach, głównie auksztockich. Wydaje się, że to on właśnie jest podstawą polskich gwarowych form *czyżma* i innych (por. wyżej) w znaczeniu ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’, które występują na Suwalszczyźnie po linię wyznaczoną przez miejscowości Wiżajny – Szypliszki – Krasnopol – Głęboki Bród (lokalizacja geograficzna za: Zdancewicz, 1968, s. 321). Warto tu zwrócić uwagę, że polskie gwarowe *czyżma* obejmuje właściwie cały pas graniczny Polski z Litwą, czyli jednak obszar nie tak mały, a przy tym lit. *čižmà* jako ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’, nie jest nazwą sporadyczną. Wręcz przeciwnie, jest formą zakorzenioną w dialektach litewskich na sporym terenie. Świadczą o tym nie tylko wymienione wyżej jej poświadczenia gwarowe na obszarze Litwy oraz nazwy pokrewne (wszystkie są też używane współcześnie, jak widać na litewskich stronach internetowych

[8] LKŽ (b.d.) notuje pol. *czyżma* jako źródłosłów wyrazu litewskiego. Jest to wcześniejsza forma historycznego leksemu, który we współczesnym języku polskim występuje jako *ciżma* ‘rodzaj buta, który był używany w dawnych czasach’. Wyraz ten w polszczyźnie też jest zapożyczeniem z węg. *csizma* ‘buty z cholewami, długie buty’ (zob. Boryś SEJP, 2005, s.v. *ciżma*), którego dalsza etymologia jest osmańsko-turecka, ale nie do końca jasna (zob. M. Stachowski, 2019, s.v. *çizme*; S. Stachowski, 2007, s.v. *ciżma*, 2014, s.v. *ciżma*). Lit. *čižmà* ‘męska pończocha’ poświadczona jest już w roku 1747 (por. LKŽ, b.d., s.v.).

[9] Warto tu przy okazji odnotować, że w słowniku polonizmów Kregždysa (Kregždys, 2016) w haśle *čižmà* nie notuje się znaczenia botanicznego. Jedynym znaczeniem polonizmu *čižmà* jest ‘vyriška kojinė’ (por. wyżej). Jest to z pewnością potwierdzenie litewskości tej formy w znaczeniu botanicznym. Ponadto wyraz ten podaje (za Zdancewiczem) w swoim słowniku bałtyzmów w językach słowiańskich J. Laučiūtė (Лаучюте, 1982, s. 150), umieszczając go jednak w dziale wyrazów, których pochodzenie nie jest dostatecznie wyjaśnione.

poświęconych roślinom leczniczym[10]), ale też fakt, że zawędrowała na zachód państwa litewskiego i przedostała się do pogranicznych gwar polskich.

Aby poznać pełną etymologię wymienionych wyżej polskich form gwarowych oznaczających wrotycz, warto zastanowić się nad pochodzeniem lit. *čižmà* fem., *čižmaras* masc. i *čỹžmas* masc. Należy więc zanalizować budowę słowotwórczą tychże form, znaleźć ich etymon i rozpatrzeć ewentualną motywację semantyczną. Trzeba przy tym mieć na uwadze zasadę, że nazwy roślin są prawie zawsze motywowane ich cechami. W tym kontekście wypada odnieść się do gęstych baldachokształtnych kwiatostanów wrotyczu pospolitego (na co zresztą wskazała wcześniej J. Waniakowa; por. Waniakowa, 2012, s. 153) bądź do sztywnych kanciastych łodyg gatunku *Tanacetum vulgare* L., szukając (w przeciwieństwie do wspomnianej autorki) rodzimego litewskiego źródłosłowu nazwy rośliny. Okazuje się, że może nim być litewski czasownik *čìžti*, skąd prefigowane *įčìžti* i *pričìžti* ‘o paździerzach przywierających do włókien lnu: zbić się, przylegać, przywierać (przez co len staje się trudny do trzepania i przędzenia’ (znaczenie za: SEJL, 2007, s.v.), por. też LKŽ (b.d., s.v. *čìžti*). Na apofonicznym stopniu wzdłużonym zanikowym pierwiastka jest oparta forma *čýžti* ‘uderzać, bić kogoś; nękać (o pchłach)’. Wśród derywatów W. Smoczyński wymienia między innymi *čỹžis* masc. ‘uderzenie (batem)’ oraz – co w niniejszych rozważaniach niezwykle istotne – *čyžma* ‘robota pod chłostą’ (por. SEJL, 2007, s.v. *čìžti*). Skoro ten ostatni derywat, zbudowany na stopniu wzdłużonym zanikowym za pomocą przyrostka *-m-*[11] i końcówki rodzaju żeńskiego *-a*, pochodzi od czasownika *čìžti*, to równie dobrze może opierać się na nim forma *čižmà* ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’, reprezentująca ten sam co forma *čìžti* stopień apofoniczny oraz ten sam sufiks *-m-* i tę samą końcówkę rodzaju żeńskiego, co postać *čyžma* ‘praca przymusowa’. Motywację semantyczną stanowiłyby tu zbite koszyczki wrotyczu zebrane w gęste (a więc także zbite) baldachowate kwiatostany bądź jego sztywne kanciaste łodygi, które mogłyby służyć jako narzędzia do chłosty, pełniąc funkcję rózg. Niestety, litewski czasownik *čìžti* nie ma pewnej etymologii (zob. SEJL, 2007, s.v.), choć LED (2019, s.v.) sugeruje onomatopeiczne pochodzenie pierwiastka[12]. Należy zatem poprzestać na stwierdzeniu, że litewska nazwa wrotyczu *čižmà* jest derywatem z przyrostkiem *-m-* od czasownika *čìžti*,

[10] Na przykład na jednej z takich stron notuje się między innymi następujące formy litewskich ludowych nazw wrotyczu pospolitego: *čizma*, *čiužma*, *čiužmaras*, *čižmaras* (https://www.vaistiniai-augalai.lt/vaistinis-augalas/bitkresle-paprastoji/; *Bitkrėslė Paprastoji*, b.d.).

[11] Rzeczowników litewskich o takiej budowie jest bardzo mało. Przy tym zwykle są to wyrazy gwarowe, które w litewskim języku literackim mają odpowiedniki zakończone na *-mė* (GJL, 1956–1965, ss. 154–155).

[12] Na onomatopeiczne pochodzenie tego pierwiastka wskazywał zresztą już dużo wcześniej S. Karaliūnas (1970, s. 206), pisząc o *čáižyti* ‘biczować, siec, bić’ i przytaczając szereg innych czasowników. Podobnie L.W. Kurkina (Куркина, 1973, s. 92), analizując słoweń. *čûžje* ‘obierzyny kukurydzy’ i podając jako bałtycką paralelę do omawianych procesów lit. *ciaũžti* ‘ślizgać się’, powołuje się na Ernsta Fraenkla, który uważa tego typu wyrazy za dźwiękonaśladowcze.

a motywację semantyczną stanowi gęstość (zbitość) kwiatostanów rośliny (por. wyżej analogiczne znaczenie dotyczące lnu) lub sztywność i kanciastość jej łodyg.

Lit. *čỹžmas* masc. jest poświadczony w słowniku botanicznym (LBŽ, 1938) w roku 1938 oraz licznie występuje w gwarach litewskich (zob. LKŽ, b.d., s.v.). Jest to postać oparta na wzdłużonym stopniu zanikowym pierwiastka *čiž-*. Pojawia się w niej rzadki przyrostek złożony *-m-a-* oraz końcówka *-s*, która jest wykładnikiem rodzaju męskiego. Rzeczowniki o takiej budowie są nieliczne (por. GJL, 1956–1965, ss. 153–154). Forma *čižmaras* masc. została zanotowana również w roku 1938 w tym samym słowniku botanicznym (LBŽ, 1938), zob. też LKŽ (b.d.) s.v. Widać tu dalsze rozszerzenie o złożony sufiks *-a-r-a-* oraz końcówkę rodzaju męskiego *-s*[13].

Aby uwiarygodnić etymologię nazwy litewskiej wrotyczu pospolitego od strony znaczeniowej i ewentualnie rozstrzygnąć, jaka jest jej właściwa motywacja semantyczna, czyli orzec, czy jest ona motywowana gęstością (zbitością) kwiatostanów rośliny, czy sztywnością i kanciastością jej łodyg, które mogłyby być używane jako rózgi, należy nazwę *čižmà* rozpatrzeć na tle motywacji semantycznych innych litewskich nazw *Tanacetum vulgare* L.

Współczesna litewska naukowa nazwa *Tanacetum vulgare* L. to *paprastoji bitkrėslė* (fem.), gdzie nazwa rodzajowa *bitkrėslė* znaczy mniej więcej ‘pszczele krzesło’ i odnosi się do tego, że pszczoły często siadają na jego kwiatostanach, zbierając nektar. Nazwa ta jest zresztą analogiczna znaczeniowo do łotewskiej – *parastais biškrēsliņš* (z wariantem *bišukrēsliņš*). Inne gwarowe nazwy litewskie na określenie wrotyczu pospolitego (prócz wymienionych i omówonych wyżej *citvaras* i *čižmà*) są następujące: *auksažiẽdė* (LBŽ, 1938; LKŽ, b.d.), *auksaširdė* (LBŽ, 1938; LKŽ, b.d.), *bitkvieslė*, *bridkažolė*, *bridklas*, *bridklė*, *daratos*, *ežė* (LKŽ, b.d.), *gumbo žolė*, *kirmytžolė* (LBŽ, 1938; LKŽ, b.d.)[14], *marūnas* (LBŽ, 1938; LKŽ, b.d.)[15], *pižma* (LKŽ, b.d.) i *saulėkrėslis* (z wariantem *saulakrėslis*) (LBŽ, 1938; LKŽ, b.d.). Jak widać, tylko część nazw jest notowana przez LKŽ. Kilka z nich widnieje na stronach internetowych. Zestawienie *gumbo žolė* – dosłownie ‘ziele na obrzęki (guzy, narośle)’ – widnieje na wielu litewskich stronach, przede wszystkim na tych poświęconych roślinom leczniczym[16]. Nazwa *bitkvieslė* – dosłownie ‘zwabiacz pszczół’[17] – jest mniej popularna[18]. Nazwa

[13] Rzeczowniki litewskie o takiej strukturze, w tym odnoszące się do roślin, szczegółowo analizuje Otrębski (GJL, 1956–1965, ss. 145–147).

[14] Nazwa dawna i ugruntowana, notowana od połowy XIX wieku: LKŽ (b.d.) powołuje się na dzieła Friedricha Kurschata i Georga Heinricha Ferdinanda Nesselmanna.

[15] Nazwa od dawna zakorzeniona w języku litewskim. LKŽ (b.d.) powołuje się na słownik Antoniego Juszkiewicza z końca XIX wieku.

[16] Por. np. http://www.e-vaistine.lt/vaistazoles/vaistiniai-augalai/paprastoji-bitkresle (Junkienė, 2007).

[17] W tym miejscu pragnę wyrazić gorące podziękowania dla Pani Doktor Grety Lemanaitė-Deprati za wielką pomoc w tłumaczeniu nazw.

[18] Widnieje ona na stronie-galerii poświęconej przyrodzie, w tym roślinom leczniczym: http://www.gamtosgalerija.lt/vaistazoles/2-vaistazoliu-sarasas/301-paprastoji-bitkresle (*Paprastoji bitkrėslė*, 2009).

bridkažolė – dosłownie 'wstrętne ziele' – oraz nazwy pokrewne: *bridklas* i *bridklė*, są obecne między innymi na tej samej stronie, co nazwa *bitkvieslė*[19]. Najbardziej tajemnicza pod względem semantycznym jest nazwa *daratos*, która – co ciekawe – występuje na wielu litewskich stronach internetowych poświęconych roślinom[20]. Prawdopodobnie jest to forma *plurale tantum* (czyli w praktyce mianownik liczby mnogiej rodzaju żeńskiego z końcówką *-os*), z czym mamy często do czynienia w nazwach roślin, zwłaszcza tych, które mają liczne kwiaty lub rosną w kępach. Nazwa ta zatem jest odantroponimiczna (od lit. *Darata* 'Dorota' i przypuszczalnie znaczy 'dorotki'), co także nierzadko spotyka się wśród nazw roślin, por. np. pol. gw. *słodka agniesia* 'rdest plamisty, *Polygonum persicaria* L.'.

Jeśli chodzi o motywację semantyczną wymienionych wyżej nazw, to złożenia przymiotnikowo-rzeczownikowe *auksažiẽdė* 'złoty kwiat', *auksaširdė* 'złote serce' i *saulėkrėslis* (masc.) 'słoneczne krzesło' związane są z żółtymi (złotymi) kwiatami wrotyczu. Nazwa *bitkvieslė* 'zwabiacz pszczół', podobnie jak wspomniana wyżej *bitkrėslė* 'pszczele krzesło', wiąże się ze zbieraniem nektaru przez pszczoły z kwiatów wrotyczu. Nazwa *bridkažolė* 'wstrętne ziele', która jest złożeniem przymiotnikowo-rzeczownikowym (lit. *bridka* + *žolė*), gdzie przymiotnik *bridkùs* 'wstrętny, brzydki' pochodzi z pol. *brzydki*, i nazwy pokrewne *bridklas* i *bridklė*, które są najprawdopodobniej skróconymi formami od *bridkažolė* (por. Gliwa, 2006, s. 152), łączą się z cechami rośliny, które są poczytywane za negatywne. W grę mogą wchodzić aż trzy właściwości: szkodliwość rośliny, gdy użyta jest wewnętrznie w większych dawkach (ze względu na zawartość tujonu), jej gorzki smak oraz intensywny (przez niektórych uznawany za nieprzyjemny) zapach. Z silnym zapachem wrotyczu pospolitego (który kojarzył się z piżmem) związana jest nazwa *pižma*, która niewątpliwie jest pożyczką z białoruskiego, por. brus. *піжма*. Złożenie *kirmytžolė* 'ziele na robaki' motywowane jest stosowaniem wrotyczu przeciw robakom, por. analogiczną łotewską nazwę rośliny – *cērmju zāles* 'lekarstwo na robaki' (też pol. *glistnik* i inne tego typu nazwy wspomniane wyżej). W związku z leczniczymi własnościami wrotyczu pozostaje z pewnością także lit. *gumbo žolė* 'roślina na obrzęki (guzy, narośle)', natomiast nazwa *ežė*, która ma przede wszystkim znaczenie 'granica pola, miedza', motywowana jest miejscem występowania wrotyczu pospolitego, który rośnie na miedzach, przy drogach i na nieużytkach. Nazwa *marūnas* prawdopodobnie została przejęta z innego gatunku wrotyczu, mianowicie wrotyczu maruny (syn.: złocień maruna), *Tanacetum parthenium* (L.) Sch. Bip., syn.: *Chrysanthemum parthenium* (L.) Bernh., *Pyrethrum parthenium* (L.) Sm., którego współczesna litewska nazwa naukowa brzmi *vaistinis skaistenis* (dosłownie 'lecznicza jasność'). Nazwa *marūnas* nie pojawia się wprawdzie

[19] Por. http://www.gamtosgalerija.lt/vaistazoles/2-vaistazoliu-sarasas/301-paprastoji-bitkresle (*Paprastoji bitkrėslė*, 2009).

[20] Por. np. http://www.esat.lt/vaistazoles.php?lt=paprastoji_bitkresle (*Paprastoji bitkrėslė: Tanacetum vulgare*, b.d.).

w LKŽ (b.d.) w odniesieniu do wrotyczu maruny, ale jest obecna na litewskich stronach internetowych jako nazwa gwarowa tego gatunku[21].

Jak widać z przytoczonego przeglądu, żadna spośród przytoczonych litewskich gwarowych nazw wrotyczu pospolitego nie jest motywowana gęstością (zbitością) kwiatostanów ani sztywnością łodyg. Stąd wniosek, że brak niestety paraleli semantycznych do nazwy *čižmà* 'wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.'. Z przeglądu wynika też, że nie zawsze udaje się wskazać jedyną cechę gatunkową, która stanowi motywację danej nazwy. Ponadto widzimy, że niektóre z nazw znajdują paralele semantyczne w języku litewskim (są to nazwy motywowane tą samą cechą), a inne nie, ponieważ wszystko zależy od tego, w jakich okolicznościach zaszedł proces nominacji i kto nadał daną nazwę. Paralele semantyczne mają te nazwy, których motywacja jest dość oczywista, ale nie zawsze mamy z tym do czynienia. Brak możliwości znalezienia paraleli może być spowodowany także tym, że nigdy nikomu nie uda się dotrzeć do wszystkich nazw (historycznych i gwarowych) danego gatunku, więc porównanie takie jest potencjalnie zawsze niekompletne (oczywiście nie chodzi tu tylko o litewskie nazwy botaniczne, ale nazwy dowolnych roślin w jakimkolwiek języku). W związku z tym w odniesieniu do nazw roślin nie zawsze można zastosować klasyczne metody badań etymologicznych, jak paralele semantyczne i pola morfosemantyczne, którymi zwykle starają się posługiwać etymolodzy (por. np. Варбот, 1992, s. 233). Z przyczyn wspomnianych wyżej również nie zawsze daje dobre rezultaty konfrontacja z nazwami roślin w innych – bliskich – językach (bo, jak wiadomo, tylko paralele semantyczne w językach pokrewnych i bliskich terytorialnie mają wagę naukową, por. Варбот, 1992, s. 234). W przypadku rozpatrywania pochodzenia nazw roślin od strony semantycznej jeszcze raz podkreślić wypada, że cechy gatunkowe – w jak najszerszym pojęciu – są podstawą motywacji nazw roślin. Stąd wniosek, że praktycznie każda cecha rośliny może stanowić motywację wielu jej nazw. Zatem jeśli nawet brak nazwy wywodzącej się od jakiejś cechy, jest ona możliwa. Z tego wynika, że w przypadku nazw gatunków roślin, nazw desygnatów wszak identycznych na całym obszarze ich występowania, wystarczy znaleźć paralele semantyczne, a właściwie paralelne mechanizmy motywacyjne służące nominacji, w zakresie określonej cechy rośliny innego rodzaju czy gatunku, żeby uwiarygodnić „zdolność motywacyjną" tejże cechy dla określonej nazwy.

Wracając zatem do litewskiej nazwy *čižmà*, jako paralele semantyczne można podać nazwy innych rodzajów czy gatunków roślin w jakimś bliskim języku, które

---

[21] Por. np. https://www.giruzis.lt/2021/01/26/kaimu-darzeliu-augalai-kulturos-paveldo-dalis-stases--bigelienes-darzelis-utoje/ („Kaimų darželių augalai – kultūros paveldo dalis: Stasės Bigelienės darželis Ūtoje", 2021). Warto przy okazji dodać, że nazwa *marūnas* jest nazwą bardzo starą z licznymi odpowiednikami w językach słowiańskich, które to odpowiedniki odnoszą się do wielu rodzajów i gatunków roślin, por. np. pol. gw. *maruna* 1. 'glistnik jaskółcze ziele, *Chelidonium maius* L.', 2. 'rumianek pospolity, *Chamomilla recutita* (L.) Rauschert, syn.: *Matricaria chamomilla* L., *Matricaria recutita* L.'.

są motywowane bądź gęstością kwiatostanów roślin, bądź ich sztywnymi łodygami[22]. Przykładami nazw motywowanych gęstością kwiatostanu rośliny mogą być jednak następujące nazwy krwawnika pospolitego, *Achillea millefolium* L.: ukr. gw. *кашка* (Pastusiak, 2007), pol. gw. *kaszanka* (Kulak, 2021), kasz. gw. *krupki* (Sychta, 1967–1976, t. 2), czes. gw. *kroupky* (Rystonová, 2007). Wymienione nazwy są motywowane tym, że drobne białe kwiaty w kwiatostanach krwawnika pospolitego są tak gęste, że przypominają kaszę. Przykładami nazw motywowanych sztywnością i twardością łodyg roślin są zaś następujące nazwy cykorii podróżnika, *Cichorium intybus* L.: pol. gw. *batogi św. Jana*, *piotrowe batogi*, ukr. gw. *батіжки св. Івана*, *петрові батоги* (Pastusiak, 2007), słow. gw. *batožnik* (Buffa, 1972).

Powyższe przykłady pokazują, że zarówno gęstość kwiatostanów, jak i sztywność łodyg może być motywacją nazw roślin w różnych językach, a zatem wydaje się, że także lit. *čižmà* mogła być motywowana którąś z tych dwu cech wrotyczu pospolitego.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że pol. gw. *czyżma* ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’ i pol. *ciżma* ‘rodzaj buta używanego w dawnych czasach’ nie mają ze sobą nic wspólnego. Suwalska gwarowa nazwa wrotyczu jest zapożyczeniem z gwar litewskich. Pochodzi od lit. *čižmà* ‘wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.’. Forma litewska zaś jest najprawdopodobniej derywatem od czasownika *čìžti*, a jej motywację stanowi gęstość (zbitość) kwiatostanów rośliny lub sztywność i kanciastość jej łodyg. W ten sposób motywacją semantyczną omawianej nazwy jest wygląd kwiatostanu rośliny lub cechy łodyg.

Skróty bibliograficzne

Bańkowski ESJP – *Etymologiczny słownik języka polskiego* (T. 1–2) (Bańkowski, 2000).

Boryś SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005).

Brückner SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Brückner, 1974).

Doroszewski SJP – *Słownik języka polskiego* (T. 1–11) (Doroszewski, 1958–1969).

ESJP XVII–XVIII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* (b.d.).

GJL – *Gramatyka języka litewskiego* (T. 1–3) (Otrębski, 1956–1965).

kart. SGP – kartoteka *Słownika gwar polskich*, opr. przez Pracownię Dialektologii Polskiej (dawniej: Zakład Dialektologii Polskiej) Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.

KLS – *Kultura ludowa Słowian: T. 2. Kultura duchowa. Cz. 1* (Moszyński, 1934).

LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas* (Dagys, 1938).

[22] Ponieważ trudno mi dotrzeć do nazw łotewskich (czyli do języka genealogicznie najbliższego litewskiemu), posłużę się słowiańskimi gwarowymi nazwami roślin. Zaznaczam przy tym, że nie udało mi się niestety znaleźć słowiańskich nazw wrotyczu pospolitego motywowanych gęstością jego kwiatostanów bądź sztywnością jego łodyg.

LED – *Lithuanian etymological dictionary* (Smoczyński, 2019).

Linde SJP – *Słownik języka polskiego* (T. 1–6) (Linde, 1994–1995).

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (b.d.).

Nosovič SBN – *Словарь белорусского наречия* (Носович, 1870).

PZZ – *Poradnik zbieracza ziół* (Kwaśniewska i in., 1956).

Rośliny – *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych: Słownik Adama Fischera* (Kujawska i in., 2016).

SEJL – *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (Smoczyński, 2007).

SGP – *Słownik gwar polskich* (Karaś i in., 1979–dziś).

SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku: Edycja internetowa* (b.d.).

SSSL Zioła – *Słownik stereotypów i symboli ludowych: T. 2. Rośliny: Cz. 4. Zioła* (Bartmiński, 2019).

SStp. – *Słownik staropolski* (T. 1–11) (Urbańczyk, 1953–2002).

SW – *Słownik języka polskiego* (T. 1–8) (Karłowicz i in., 1900–1927) [tzw. Słownik warszawski].

SWil – *Słownik języka polskiego* (T. 1–2) (Zdanowicz i in., 1861) [tzw. Słownik wileński].

TPLG – *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus* (T. 1–3) (Knapiusz, 1621–1632).

Vasmer ES – *Этимологический словарь русского языка* (T. 1–4) (Фасмер, 1964–1973).

Bibliografia

Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Bańkowski ESJP] (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bartmiński, J. (Red.). (2019). *Słownik stereotypów i symboli ludowych: T. 2. Rośliny: Cz. 4. Zioła* [SSSL Zioła]. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SEJP]. Wydawnictwo Literackie.

Brückner, A. (1974). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Brückner SEJP] (3. wyd.). Wiedza Powszechna.

Buffa, F. (1972). *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury: K histórii slovenského odborného slovníka*. Slovenská akadémia vied.

Dagys, J. (1938). *Lietuviškas botanikos žodynas* [LBŽ]. Varpas.

Dębowiak, P., & Waniakowa, J. (2019). Semantic motivation of plant names as part of their etymology. W A. Villalva & G. Williams (Red.), *The landscape of lexicography* (ss. 173–200). Centro de Linguística da Universidade de Lisboa; Centro de Línguas, Literaturas e Culturas da Universidade de Aveiro.

Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [Doroszewski SJP] (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku [ESJP XVII–XVIII]. (b.d.). Pobrano 17 kwietnia 2022, z https://sxvii.pl/

Falimirz, S. (1534). *O ziołach i mocy ich*. F. Ungler.

Gliwa, B. (2006). *Studien zu litauischen Pflanzennamen im indogermanischen Kontext* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet Jagielloński.

Karaliūnas, S. (1970). Lietuvių-latvių etimologijos. *Baltistica*, *6*(2), 203–212. https://doi.org/10.15388/baltistica.6.2.1756

Karaś, M., Urbańczyk, S., Reichan, J., Okoniowa, J., Grabka, B., & Kucharzyk, R. (Red.). (1979–dziś). *Słownik gwar polskich* [SGP]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Instytut Języka Polskiego PAN.

Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (T. 1–8). Nakładem prenumeratorów.

Kluk, J. K. (1985). *Dykcyonarz roślinny* (T. 1–3). W Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum. (Oryginalna praca opublikowana 1786–1788).

Knapiusz, G. (1621–1632). *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus* [TPLG] (T. 1–3). F. Caesario.

Kosík, V. (1941). *Slovník lidových názvů rostlin*. Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu.

Kregždys, R. (2016). *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas / Słownik polonizmów w języku litewskim*. Lietuvių kalbos institutas.

Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J., & Klepacki, P. (2016). *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych: Słownik Adama Fischera* [Rośliny]. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Kulak, I. (2021). *Obraz społeczności wiejskiej utrwalony w ludowych nazwach roślin* (*na przykładzie leksyki górali rabczańskich*) [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet Jagielloński.

Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin. W H. Kurek & J. Labocha (Red.), *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata* (ss. 129–156). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Kwaśniewska, J., Skulimowski, J., & Tumiłowicz, H. (1956). *Poradnik zbieracza ziół* [PZZ]. Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego.

Lietuvių kalbos žodynas [LKŽ]. (b.d.). Pobrano 9 czerwca 2022, z http://www.lkz.lt/

Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [Linde SJP] (T. 1–6). Wydawnictwo „Gutenberg-Print".

Marzell, H. (2000). *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* (T. 1–5). Parkland Verlag. (Oryginalna praca opublikowana 1943–1958).

Matulionis, P. (1906–1907). *Žolynas: Łacińsko-litewsko-rosyjsko-polski słownik roślin na Litwie/ Lietuvos augalų, žodynas ir augalų taislas* (T. 1–2). M. Kuktos.

Moszyński, K. (1934). *Kultura ludowa Słowian: T. 2. Kultura duchowa* [KLS] (Cz. 1). Polska Akademia Umiejętności.

Otrębski, J. (1956–1965). *Gramatyka języka litewskiego* [GJL] (T. 1–3). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pastusiak, K. (2007). *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Pawłowski, E. (1974). Polskie nazwy roślin (Próba klasyfikacji semantycznej). W J. Kuryłowicz (Red.), *Studia indoeuropejskie* (ss. 163–169). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Pfeifer, W. (Red.). (1993). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, *digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. https://www.dwds.de/wb/etymwb/search?q=

Podbielkowski, Z., & Sudnik-Wójcikowska, B. (2003). *Słownik roślin użytkowych* (7. wyd., popr. & uzup.). Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Rystonová, I. (2007). *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktu*. Academia.

Siennik, M. (1564). *Lekarstwa doświadczone*. Ł. Andrysowic.

Słownik polszczyzny XVI wieku: Edycja internetowa [SP XVI]. (b.d.). Instytut Badań Literackich PAN. https://spxvi.edu.pl

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [SEJL]. Uniwersytet Wileński.

Smoczyński, W. (2019). *Lithuanian etymological dictionary* [LED]. Peter Lang.

Spólnik, A. (1990). *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka. https://doi.org/10.12797/9788381381581

Stachowski, S. (2007). *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*. Księgarnia Akademicka.

Stachowski, S. (2014). *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*. Księgarnia Akademicka.

Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Tokarski, R. (1993). Słownictwo jako interpretacja świata. W J. Bartmiński (Red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku: T. 2. Współczesny język polski* (ss. 335–362). Wiedza o Kulturze.

Trotz, M. A. (1764). *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*. J. F. Gledycz.

Urbańczyk, S. (Red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [SStp.] (T. 1–11). Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Waniakowa, J. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim: Zagadnienia ogólne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Waniakowa, J. (2022). *Wrotycz* ‘*Tanacetum vulgare* L.’ i nazwy pokrewne w gwarach polskich na tle słowiańskim. *Rocznik Slawistyczny*, *71*, 251–259. https://doi.org/10.24425/rslaw.2022.142766

Wierzbicka, A. (2002). Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich). W S. Gala (Red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki:*

Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnie (ss. 551–558). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Zdancewicz, T. (1968). Nazwy wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare*) w gwarach podlasko-suwalskich i przyległych. *Slavia Occidentalis*, *27*, 319–332.

Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepieliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (T. 1–2). M. Orgelbrand.

Варбот, Ж. Ж. (1992). Связи значений и семантическая реконструкция в этимологии. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, *38*, 233–241.

Куркина, Л. В. (1973). Славянские этимологии. *Этимология*, *1971*, 87–92.

Лаучюте, Ю. А. (1982). *Словарь балтизмов в славянских языках*. Наука.

Русек, Е. (2003). Болг., серб. *тишма*, хорв. *tišma*, блр. *ціжма*, польск. *ciżba* ‘Gedränge’ (А. А. Калашников, Tłum.). *Этимология*, *2000–2002*, 40–52.

Фасмер, М. (1964–1973). *Этимологический словарь русского языка* [Vasmer ES] (О. Н. Трубачев, Tłum.; T. 1–4). Прогресс.

Strony internetowe

Bitkrėslė Paprastoji. (b.d.). Augalai sveikatai. Pobrano 2 kwietnia 2023, z https://www.vaistiniai-augalai.lt/vaistinis-augalas/bitkresle-paprastoji/

Junkienė, R. (2007, luty 9). *Paprastoji bitkrėslė (lot. Tanacetum vulgare)*. e-vaistine.lt. Pobrano 9 kwietnia 2023, z http://www.e-vaistine.lt/vaistazoles/vaistiniai-augalai/paprastoji-bitkresle

Kaimų darželių augalai – kultūros paveldo dalis: Stasės Bigelienės darželis Ūtoje. (2021, styczeń 26). *Giruzis*. Pobrano 10 kwietnia 2023, z https://www.giruzis.lt/2021/01/26/kaimu-darzeliu-augalai-kulturos-paveldo-dalis-stases-bigelienes-darzelis-utoje/

Paprastoji bitkrėslė. (b.d.). Sveikatos žinių centras. Pobrano 2 kwietnia 2023, z https://www.gyvenk-sveikiau.lt/paprastoji-bitkresle

Paprastoji bitkrėslė. (2009, czerwiec 27). Gamtos Galerija. Pobrano 9 kwietnia 2023, z http://www.gamtosgalerija.lt/vaistazoles/2-vaistazoliu-sarasas/301-paprastoji-bitkresle

Paprastoji bitkrėslė: Tanacetum vulgare. (b.d.). esat.lt. Pobrano 9 kwietnia 2023, z http://www.esat.lt/vaistazoles.php?lt=paprastoji_bitkresle

Bibliography (Transliteration)

Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Bańkowski ESJP] (Vols. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bartmiński, J. (Ed.). (2019). *Słownik stereotypów i symboli ludowych: Vol. 2. Rośliny: Pt. 4. Zioła* [SSSL Zioła]. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Boryś SEJP]. Wydawnictwo Literackie.

Brückner, A. (1974). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Brückner SEJP] (3rd ed.). Wiedza Powszechna.

Buffa, F. (1972). *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury: K histórii slovenského odborného slovníka*. Slovenská akadémia vied.

Dagys, J. (1938). *Lietuviškas botanikos žodynas* [LBŽ]. Varpas.

Dębowiak, P., & Waniakowa, J. (2019). Semantic motivation of plant names as part of their etymology. In A. Villalva & G. Williams (Eds.), *The landscape of lexicography* (pp. 173–200). Centro de Linguística da Universidade de Lisboa; Centro de Línguas, Literaturas e Culturas da Universidade de Aveiro.

Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* [Doroszewski SJP] (Vols. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku [ESJP XVII–XVIII]. (n.d.). Retrieved April 17, 2022, from https://sxvii.pl/

Falimirz, S. (1534). *O ziołach i mocy ich*. F. Ungler.

Fasmer, M. (1964–1973). *Ėtimologicheskiĭ slovar′ ruskogo iazyka* [Vasmer ES] (O. N. Trubachev, Trans.; Vols. 1–4). Progress.

Gliwa, B. (2006). *Studien zu litauischen Pflanzennamen im indogermanischen Kontext* [Unpublished doctoral dissertation]. Uniwersytet Jagielloński.

Karaliūnas, S. (1970). Lietuvių-latvių etimologijos. *Baltistica*, *6*(2), 203–212. https://doi.org/10.15388/baltistica.6.2.1756

Karaś, M., Urbańczyk, S., Reichan, J., Okoniowa, J., Grabka, B., & Kucharzyk, R. (Eds.). (1979–present). *Słownik gwar polskich* [SGP]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; Instytut Języka Polskiego PAN.

Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Nakładem prenumeratorów.

Kluk, J. K. (1985). *Dykcyonarz roślinny* (Vols. 1–3). W Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum. (Original work published 1786–1788).

Knapiusz, G. (1621–1632). *Thesaurus polono-latino-graecus in tres tomos divisus* [TPLG] (Vols. 1–3). F. Caesario.

Kosík, V. (1941). *Slovník lidových názvů rostlin*. Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu.

Kregždys, R. (2016). *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas / Słownik polonizmów w języku litewskim*. Lietuvių kalbos institutas.

Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J., & Klepacki, P. (2016). *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych: Słownik Adama Fischera* [Rośliny]. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Kulak, I. (2021). *Obraz społeczności wiejskiej utrwalony w ludowych nazwach roślin* (*na przykładzie leksyki górali rabczańskich*) [Unpublished doctoral dissertation]. Uniwersytet Jagielloński.

Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin. In H. Kurek & J. Labocha (Eds.), *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata* (pp. 129–156). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas".

Kurkina, L. V. (1973). Slavianskie ėtimologii. *Ėtimologiia*, *1971*, 87–92.

Kwaśniewska, J., Skulimowski, J., & Tumiłowicz, H. (1956). *Poradnik zbieracza ziół* [PZZ]. Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego.

Lauchiute, IU. A. (1982). *Slovarʹ baltizmov v slavianskikh iazykakh*. Nauka.

Lietuvių kalbos žodynas [LKŽ]. (n.d.). Retrieved June 9, 2022, from http://www.lkz.lt/

Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [Linde SJP] (Vols. 1–6). Wydawnictwo "Gutenberg-Print".

Marzell, H. (2000). *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* (Vols. 1–5). Parkland Verlag. (Original work published 1943–1958).

Matulionis, P. (1906–1907). *Žolynas: Łacińsko-litewsko-rosyjsko-polski słownik roślin na Litwie / Lietuvos augalų, žodynas ir augalų taislas* (Vols. 1–2). M. Kuktos.

Moszyński, K. (1934). *Kultura ludowa Słowian: Vol. 2. Kultura duchowa* [KLS] (Pt. 1). Polska Akademia Umiejętności.

Otrębski, J. (1956–1965). *Gramatyka języka litewskiego* [GJL] (Vols. 1–3). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pastusiak, K. (2007). *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Pawłowski, E. (1974). Polskie nazwy roślin (Próba klasyfikacji semantycznej). In J. Kuryłowicz (Ed.), *Studia indoeuropejskie* (pp. 163–169). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Pfeifer, W. (Ed.). (1993). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, *digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. https://www.dwds.de/wb/etymwb/search?q=

Podbielkowski, Z., & Sudnik-Wójcikowska, B. (2003). *Słownik roślin użytkowych* (7th ed., rev. & enlarged). Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.

Rusek, E. (2003). Bolg., serb. *tishma*, khorv. *tišma*, blr. *tsizhma*, polʹsk. *ciżba* 'Gedränge' (A. A. Kalashnikov, Trans.). *Ėtimologiia*, *2000–2002*, 40–52.

Rystonová, I. (2007). *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktu*. Academia.

Siennik, M. (1564). *Lekarstwa doświadczone*. Ł. Andrysowic.

Słownik polszczyzny XVI wieku: Edycja internetowa [SP XVI]. (n.d.). Instytut Badań Literackich PAN. https://spxvi.edu.pl

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [SEJL]. Uniwersytet Wileński.

Smoczyński, W. (2019). *Lithuanian etymological dictionary* [LED]. Peter Lang.

Spólnik, A. (1990). *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka. https://doi.org/10.12797/9788381381581

Stachowski, S. (2007). *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*. Księgarnia Akademicka.

Stachowski, S. (2014). *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*. Księgarnia Akademicka.

Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vols. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Tokarski, R. (1993). Słownictwo jako interpretacja świata. In J. Bartmiński (Ed.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku: Vol. 2. Współczesny język polski* (pp. 335–362). Wiedza o Kulturze.

Trotz, M. A. (1764). *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*. J. F. Gledycz.

Urbańczyk, S. (Ed.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [SStp.] (Vols. 1–11). Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Varbot, Zh. Zh. (1992). Sviazi znacheniĭ i semanticheskaia rekonstruktsiia v ėtimologii. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, *38*, 233–241.

Waniakowa, J. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim: Zagadnienia ogólne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Waniakowa, J. (2022). *Wrotycz* '*Tanacetum vulgare* L.' i nazwy pokrewne w gwarach polskich na tle słowiańskim. *Rocznik Slawistyczny*, *71*, 251–259. https://doi.org/10.24425/rslaw.2022.142766

Wierzbicka, A. (2002). Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich). In S. Gala (Ed.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejnie* (pp. 551–558). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Zdancewicz, T. (1968). Nazwy wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare*) w gwarach podlasko-suwalskich i przyległych. *Slavia Occidentalis*, *27*, 319–332.

Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepieliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (Vols. 1–2). M. Orgelbrand.

Websites

Bitkrėslė Paprastoji. (n.d.). Augalai sveikatai. Retrieved April 2, 2023, from https://www.vaistiniai-augalai.lt/vaistinis-augalas/bitkresle-paprastoji/

Junkienė, R. (2007, February 9). *Paprastoji bitkrėslė (lot. Tanacetum vulgare)*. e-vaistine.lt. Retrieved April 9, 2023, from http://www.e-vaistine.lt/vaistazoles/vaistiniai-augalai/paprastoji-bitkresle

Kaimų darželių augalai – kultūros paveldo dalis: Stasės Bigelienės darželis Ūtoje. (2021, January 26). *Giruzis*. Retrieved April 10, 2023, from https://www.giruzis.lt/2021/01/26/kaimu-darzeliu-augalai-kulturos-paveldo-dalis-stases-bigelienes-darzelis-utoje/

Paprastoji bitkrėslė. (n.d.). Sveikatos žinių centras. Retrieved April 2, 2023, from https://www.gyvenk-sveikiau.lt/paprastoji-bitkresle

Paprastoji bitkrėslė. (2009, June 27). Gamtos Galerija. Retrieved April 9, 2023, from http://www.gamtosgalerija.lt/vaistazoles/2-vaistazoliu-sarasas/301-paprastoji-bitkresle

Paprastoji bitkrėslė: Tanacetum vulgare. (n.d.). esat.lt. Retrieved April 9, 2023, from http://www.esat.lt/vaistazoles.php?lt=paprastoji_bitkresle

Litewskie pochodzenie jednej z polskich gwarowych nazw wrotyczu pospolitego (*Tanacetum vulgare* L.)

Streszczenie

Celem niniejszego tekstu jest próba ustalenia etymologii polskiej gwarowej nazwy *czyżma*, która odnosi się do wrotyczu pospolitego, *Tanacetum vulgare* L. Nazwa ta występuje na Suwalszczyźnie. Przeprowadzona analiza wykazuje, że pol. gw. *czyżma* 'wrotycz pospolity' i pol. *ciżma* 'rodzaj buta używanego w dawnych czasach' nie mają ze sobą nic wspólnego. Suwalska gwarowa nazwa wrotyczu jest zapożyczeniem z litewskiego. Pochodzi od lit. *čižmà* 'wrotycz pospolity, *Tanacetum vulgare* L.'. Forma litewska zaś jest najprawdopodobniej derywatem od czasownika *čìžti*, a jej motywację semantyczną stanowi gęstość (zbitość) kwiatostanów rośliny lub sztywność jej łodyg.

Słowa kluczowe: nazwy wrotyczu; etymologia; zapożyczenia; motywacja semantyczna

The Lithuanian Origin of One of the Polish Dialectal Names of Tansy (*Tanacetum vulgare* L.)

Abstract

This article attempts to establish the etymology of the Polish dialectal name *czyżma*, which refers to common tansy, *Tanacetum vulgare* L. This name occurs in the Suwałki region. The analysis conducted shows that the Polish dial. *czyżma* 'tansy' and Polish *ciżma* 'type of shoe used in the old days' have nothing to do with each other. The Suwałki dialectal name of tansy is a loanword from Lithuanian. It comes from the Lithuanian *čižmà* 'common tansy, *Tanacetum vulgare* L.'. The Lithuanian form is most likely a derivative of the verb *čìžti*, and its semantic motivation is the density (compactness) of the plant's inflorescences or stiffness of its stems.

Keywords: names of tansy; etymology; loanwords; semantic motivation

Prof. Dr hab. Jadwiga Waniakowa, Full Professor at the Department of General and Indo-European Linguistics, Institute of Linguistics, Translation Studies and Hungarian Studies, Jagiellonian University in Kraków; PhD – 1997, Jagiellonian University in Kraków; habilitation – 2003, Institute of the Polish Language, Polish Academy of

Sciences; full professorship – 2013; author of over one hundred eighty scholarly publications, including three books. She has conducted extensive research on the origin of Polish dialectal plant names. Her scholarly interests include etymology, language contact, borrowings, Slavic diachronic linguistics, geolinguistics and dialectology.

Bibliography (selected): Mandragora and belladonna – the names of two magic plants, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 124, Kraków (Cracow) 2007, 161–173; The origin of Slavic dialectal plant names, in: I. Janyšková & H. Karlíková (eds.), *Theory and empiricism in Slavonic diachronic linguistics*, Praha (Prague) 2012, 69–78; The problem of plant identification in etymological research on Slavic phytonymy, in: I. Janyšková, H. Karlíková, & V. Boček (eds.), *Etymological research into Czech: Proceedings of the Etymological Symposium, Brno 2017*, Praha (Prague) 2017, 459–470; Polish dialectal wild herbaceous plant names against a Slavic and European background, *Dialectologia et Geolinguistica* 26, Bonn 2018, 113–129; On the origin of the Polish word *farmacja*, *Linguistica Silesiana* 42, Sosnowiec 2021, 95–106.

Correspondence: Jadwiga Waniakowa, Jagiellonian University in Kraków, Cracow, e-mail: jadwiga.waniakowa@uj.edu.pl

Support of the work: This work was supported by core funding for statutory activities from the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: The author is a reviewer of this journal, but has not reviewed any texts in this volume.

Publication history: Received: 2022-06-26; Accepted: 2023-09-14; Published: 2023-12-31.